

Sata vuotta venäläistä formalismia

Moskovassa järjestettyyn venäläisen formalismin 100-vuotisjuhla-konferenssiin kokoontui elokuun viimeisinä päivinä noin sata venäjän kielen ja kirjallisuuden tutkijaa eri puolelta maailmaa. Kuten yksi viisipäiväisen tilaisuuden pääpuhujista, professori Vjatšeslav Ivanov (Moskova/Los Angeles), huomautti, konferenssi ei luonteeltaan täysin vastannut koulukunnan alkuperäistä kiivaiden debattien ja tiiviin yhteishengen synnyttämää ”iloisien tieteen” traditiota. Formalistisen koulukunnan perustuspuheena pidetty Viktor Šklovskin julistus ”Futurismin asemasta kielen historiassa” luettiin yliopisto-auditorion sijaan ponnekkaasti pietarilaisen taiteilijakabaree Kulkukoiran esityslavalta 23. joulukuuta 1913.

Virallisista puitteistaan huolimatta konferenssi kuitenkin osoitti, että itse formalismin idea ei ole kadonnut, vaan sitä koskeva ja sen perinteestä kumpuava tutkimus etenee ja syvenee jatkuvasti. Monet konferenssin puhujista pyrkivät palaamaan nimenomaan formalismin teoreettisille juurille. Tiedeyhteisön vuoropuhelussa voidaankin näin ollen havaita uusi tendenssi: ennen koulukunnan kaanonin ulkopuolella olleet toimijat ovat nyt löytäneet paikkansa tutkimuksessa, mikä rikastaa ymmärrystämme formalismin kehityksestä ja ajan kulttuurisesta kontekstista. Konferenssin polttopisteessä nähtiin formalistisen koulukunnan suhteet niin venäläiseen kuin ulkomaiseenkin tieteen ja ajattelun perinteeseen sekä aikansa taiteen tekijöihin ja heidän mullistaviin teoreettisiin käsityksiinsä.

Konferenssin ensimmäinen temaatintinen osio lähestyi formalismia ajan eurooppalaisen

ajattelun traditiosta käsin. Galin Tihanov (Lontoo) ehdotti, että erityinen asema, joka formalismille on perustellusti annettu ensimmäisenä kirjallisuutta itsenäisenä tutkimuskohteena käsitelleenä koulukuntana on estänyt tutkijoita näkemästä sen syviä filosofisia ja aatteellisia taustoja: positivismia, marxismia ja psykoanalyysia. Tihanovin mukaan formalismia voidaan pitää myöhäisen modernismin esimerkillisenä tuotteena. Teknisyydestään, pikkutarkkuudestaan ja näennäisestä ”kylmyydestään” huolimatta se ei jättänyt huomiotta alitajunnan ja tiedostamattoman vaikutusta taiteeseen. Formalistinen metodi mahdollisti käsityksen siitä, että taideteoksen eksakti tutkimus on mahdollista siitä huolimatta, että itse luomistyön taustalla vaikuttavat monet taiteilijasta riippumattomat voimat, esimerkiksi kielen rakenne.

Muissa osion esitelmissä viitattiin useisiin formalismin läntisiin lähteisiin. Muun muassa Patrick Flack (Praha) mainitsi sen yhteydet 1800-luvun saksalaiseen kielitieteeseen, psykologiaan ja estetiikkaan ja esitti, että myös uskantilaisuus oli tärkeässä asemassa formalistisen epistemologisen asenteen taustalla. Craig Brandist (Sheffield) korosti puolestaan formalistisen teorian institutionaalista ja dialogista muodostumistapaa purkaen täten myyttiä ”yksittäisistä neroista”.

Konferenssin toisen temaatintisen osion esitelmät tarkastelivat formalismin teorian kehitystä suhteessa venäläisen avantgarden historiaan (futuristeista OBERIU-ryhmään). Useat tutkijat pyrkivät valottamaan sitä, miten formalistinen teoria hioutui tiiviissä vuorovaikutussuhteessa avantgardistitaiteilijoiden käytäntöjen

kanssa. Huolimatta siitä, etteivät avantgardistien ja formalistien henkilökohtaiset välit välttämättä olleet läheiset, aikalaiset tunsivat toistensa kirjoitukset perinpohjaisesti. Vladimir Feštšenko (Moskova) analysoi yhtäläisyyksiä ja eroja futuristien Aleksei Krutšonyhin ja Ilja Zdanevitšin sekä formalisti Viktor Šklovskin tavassa hahmottaa järjestäytyneen kielen teoriaa. Shin’ichi Muratan (Tokio), Dmitri Tokarjev (Pietari), Denis Ioffen (Gent) ja Aleksei Tšernjakovin (Kaliningrad) esitelmissä tarkasteltiin sitä, kuinka formalistien tieteelliset havainnot saivat konkreettisen ilmiön avantgardistien (erityisesti Daniil Harmšin ja Velimir Hlebnikovin) poetiikassa.

Tutkijoiden mukaan suurta yleisöä shokeeranneet venäläiset futuristit tarjosivat formalisteille loistavaa aineistoa käsitteidensä, mm. toisiinsa läheisesti kytkeytyvien vieraannuttamisen (*ostraneniye*), automatisaation murtamisen (*deavtomatizatsija*) ja tehokeinojen paljastamisen (*obnaženiye prijoma*) ”testaamiseksi”. Lopuksi Willem Weststeijn (Amsterdam) esitti tarkan lähiluvun avulla, kuinka tehokeinojen paljastaminen Hlebnikovin teoksissa toimii komposition pääperiaatteena, dominanttina. Paljastaminen liittyy kaikkiin poeettisen kielen tasoihin: metriikkaan ja rytmiin (odottamattomat tekstin sisäiset muutokset, inertian särkeminen), riimiin (epätarkat riimit), sanastoon (neologismit) sekä myös teemaan ja juoneen (temaatintisten ja loogisten yhteyksien rikkominen, yllättävät käänteet).

Temaattisessa osiossa ”GAHN ja formalistit” käsiteltiin Valtion taiteentutkimuksen akatemian formalistisia piirteitä ja sen käymää keskustelua formalistit-instituutioiden, pietarilaisen runouden tutkimuksen koulukunnan

(OPOJAZ) ja moskovalaisen lingvistipiirin kanssa. Michela Venditti (Napoli) ilmaisi GAHN:in erityislaadun kahteen jälkimäiseen verrattuna: siinä missä OPOJAZIN ja lingvistipiirin katsotaan yleensä keskittyneen, formaalin metodin mukaisesti, kirjallisen työn ulkoiseen muotoon, GAHN:in piirissä tehty tutkimus pyrki selvittämään sen sijaan taideteoksen sisäistä muotoa. Tämä painotus johtui ennen kaikkea filosofi Gustav Špetin keskeisestä asemasta GAHN:in toiminnassa.

Nikolai Plotnikov (Bochum) keskittyikin esitelmässään selvittämään juuri Špetin taideteoriaa ja sen vaikutusta GAHN:in tutkimussuuntauksiin. Špet ymmärsi taiteen erityisenä tiedon muotona, minkä johdosta sitä voitiin hänen mukaansa käsitellä objektiivisin ja tieteellisin menetelmin. Taiteen ilmaisema tieto ei kuitenkaan ollut Špetin mukaan ns. luonnollisesta maailmasta, vaan sen sijaan hän katsoi taiteen olevan taiteilijan itsetietoisuuden ilmaisua. Toisin sanoen taideteos kuvasti Špetin mukaan sitä, miten taiteilija omassa tietoisuudessaan kohtaa maailman, miltä se hänestä vaikuttaa. Taideteos ei tästä huolimatta jäänyt Špetin mielestä subjektiivisen kokemuksen ilmaisun tasolle, vaan se nimenomaan objektiivoi, teki ymmärrettäväksi, yksityisen mielentilan. Tämän mahdollisti taiteen jaettu, yhteisöllinen kieli (luonnollinen kieli, kuvataiteen kieli, jne).

Nicoletta Misler (Napoli) ja Irina Sirotkina (Moskova) esittelivät puheenvuoroissaan GAHN:in toiminnan toista ulottuvuutta eli sitä, kuinka taideteoria pantiin käytäntöön, keskittyen erityisesti tanssiliiikkeen ja biomekaniikan tutkimukseen instituutissa. Heidän esitelmissään kävi ilmi ”gahnilaisen” ja formalistisen metodien samankaltaisuus (taideilmaisun lähestymisen ankarat tieteelliset metodein). Sirotkina

tarkasteli ruumiillisen ilmaisun metodia, biomekaniikkaa, nimenomaan formalistisen keinon (*prj-om*) variaationa ja korosti täten formalismin mahdollista fyysistä, lihallista ja jopa eroottista ilmenemismuotoa. GAHN:issa tehty tutkimus pyrki hänen mukaansa kehon liikkeen äärimmäiseen ja tekniseen hiomiseen, joka osaltaan johti neuvostoyhteiskunnassa vallinneeseen terveen ruumiin ihannointiin.

Symbolisti Andrei Belyin vaikutus formalistisen teorian syntyyn on kiistaton tosiasia, mutta edelleen varsin vähälle huomiolle jäänyt seikka. Vuorovaikutussuhteen tutkimiseen oli konferenssissa omistettu oma temaattinen osio. Dina Magomedovan (Moskova) esitelmä käsitteli formalisti Viktor Žirmunskin teoriaa symbolista, jonka hän selitti jakautuvan kahteen suuntaukseen. Yhtäältä Žirmunski näki symbolin trooppina, poeettisen kielen ilmiönä. Toisaalta hän ymmärsi sen laajemmassa, uskonnollis-filosofisessa viitekehäyksessä ”mytologisena narratiivina”. Huolimatta siitä, että tiedemies esitteli teoriaansa pääosin Aleksandr Blokin ja Valeri Brjusovin runojen aineistolla, hänen käsitteensä vaikuttavat olevan lähtöisin Andrei Belyin töistä.

Oleg Fedotov (Moskova) ja Juri Orlitskin (Moskova) esityksissä nostettiin esille Andrei Belyin käsityksiä (erityisesti teoksessa *Symbolismi*, 1910), jotka antoivat alkusykäyksen kokonaan uudelle tavalle lähestyä taideteosta perustaan väitteet tutkijan omien mieltymysten ja tunteiden sijaan kohteen objektiivisten piirteiden kartoitukseen. Tutkimuksissaan Belyi pyrki ratkaisemaan ongelman verestämällä matemaattis-tilastotieteellisten menetelmien käyttöä runokielen analyysissä. Hänen ideaansa tuottaa ”objektiivista esteettistä tietoa” tarttuivat myös formalistisen koulukunnan runontutkijat,

erityisesti Boris Tomaševski, jonka työtä jatkoivat 1900-luvun toisella puoliskolla mm. Vladislav Holševnikov ja Mihail Gasparov.

Eräänlaisen huippunsa objektiivisen esteettisen tiedon vaatimus saavutti Boris Jarhon töissä. Marina Akimova (Moskova) esitelmoi Jarhon kehittämän metodin, ”eksaktin kirjallisuustieteen” kypsymsisestä Hrotsvithdraamojen loppusoinnullisen proosan analyysissa. Säeteorian ja teoreettisen poetiikan osastolla kuultiin lisäksi useita innostuneita esitelmiä vanhojen jo hyväksi havaittujen sekä uusien tietokonesovelteisten tilastollisten menetelmien käytöstä kirjallisuustieteellisen analyysin välineenä. Tatjana Skulatševa (Moskova) esitteli tutkimustaan lauseenjäsenen järjestyksestä sekä niiden sisäisistä suhteista venäläisessä runosäkeessä ja vertasi tuloksiaan englanninkieliseen runouteen. Fjodor Dvinjatin (Pietari) kertoi uudesta menetelmästä, jossa hän vertailee substantiivi-, verbi-, adjektiivi- ja adverbiaali- sekä partikkelitavujen suhdetta venäläisissä runoteksteissä. Mielenkiintoisen tuloksista tekee se, että eri morfologisiin luokkiin kuuluvien sanojen suhde oli useissa eri otoksissa samankaltainen (41,7% : 21,9% : 27% : 9,4%). Variaatiota esiintyi lähinnä eri tyyliuuntien (klassismin, romantiikan, jälkisyöbolismin ja nykyaikaisen runouden) kesken: partikkelitavujen osuus on kasvanut ajan myötä. Tutkija perusteli valintaansa käyttää laskuissaan juuri tavuja sillä, että sanojen morfologinen luokittelu on huomattavasti monimutkaisempaa.

Konferenssissa oli esillä myös paljon muita formalistisen tutkimuksen osa-alueita: esitelmiä kuultiin formalistisen folkloretorian (Vladimir Propp), kirjallisuudenhistorian tutkimuksen (Juri Tynjanov), kirjallisen arjen (*byt*) tutkimuksen ja formalistisen taiteentutkimuksen, erityisesti

elokuvatutkimuksen alalla. Lisäksi paikalla oli joukko ulkomaisia tutkijoita, jotka punnitsivat venäläisten formalistien ajatusten vaikutusta muiden maiden kirjallisuudentutkimuksen perinteeseen (Saksa, Serbia, Italia, Unkari, Belgia, Itävalta, Tšekki, Ukraina, Georgia, Puola ja Kiina). Konferenssin ainoa suomalainen puhuja, musiikkitieteilijä ja semiootikko Eero Tarasti, esitteli venäläisten formalistien panosta eurooppalaisen semiotiikan kehitykseen.

Konferenssin lopuksi Vjatšeslav Ivanov piti osanottajille työpajan ”Kuinka kirjoittaa formalistinen proosateksti”. Professori korosti, ettei yhtä formaalia metodia koskaan ollut olemassa, niin kuin ei ollut myöskään muodon (lat. *forma*) teoriaa. Hän selitti formalistisen koulukunnan syntyneen ja eläneen nimenomaan dynaamisessa vuorovaikutuksessa, keskustelussa, reaktioissa, riidassa ja ystävyydessä. Tähän viittasi myös konferenssin aluksi katsottu

Vladimir Nepevnyin ohjaama dokumenttielokuva *Viktor Šklovski ja Roman Jakobson: elämä kuin romaani*. Ivanovin mukaan muoto (*forma*) näyttäytyykin pohjimmiltaan juuri muodonmuutoksessa (transformaatio); taide on kaikkien taiteen ulkoa tulevien asioiden rytmi, joka tekee taiteen. Formalistisen koulukunnan voi nähdä tänä päivänä elävän enemminkin opettajien ja oppilaiden jatkumona, yhä uusien tutkijasukupolvien pieteetissä kyseenalaistaa ja rikkoo pinttyneitä uskomuksia ja stereotyyppioita. Formalismi elää ainakin formaalin koulukunnan jälkeläisiksi itsensä mieltävien tutkijoiden päätöksessä tarkastella taidetta nimenomaan taiteena: erottaa ”poeettinen ja arkinen kieli” toisistaan, tarkastella ”sanaa sellaisenaan”, pääasiassa erillään sitä ympäröivän kulttuurin tai sosiaalisten rakenteiden funktioista; lähestyä taideteosta tarkasti niistä lähtökohdista, jotka tekevät siitä taidetta.

Liisa Bourgeot & Riku Toivola

ESR-rahoitteinen hanke toteutettiin yhteistyössä suomalaisten yliopistojen ja kuuden ammattikorkeakoulun kanssa. Hanke toimi vahvasti järjestämiensä tapahtumien ympärillä. Sen aikana järjestettiin muun muassa asiantuntijapäiviä, työelämäfoorumia ja koulutuksia korkeakoulujen henkilökunnalle. OVET on myös julkaissut kaksi kirjaa: *Vie osaaminen kartalle – Venäjän ja itäisen Euroopan alueasiantuntijuutta etsimässä* sekä *Vie osaaminen yhteiskuntaan – Venäjän ja itäisen Euroopan tuntemuksen uudet suuntaviivat*. Hankkeen toiminnoista osa tulee jatkumaan myös sen päättymisen jälkeen, esimerkiksi hankkeen LinkedIn-ryhmää *Venäjän ja itäisen Euroopan osaajat työmarkkinoilla* päivitetään myös jatkossa.

Opetus- ja kulttuuriministeriön valtiosihteeri Pilvi Torsti toi seminaariin valtiovallan näkökulmaa esittelemällä ministeriötason kantoja Venäjä-yhteistyön laajentamisessa. Opetus- ja kulttuuriministeriölle keskeisiä Venäjään liittyviä kysymyksiä ovat opiskelijoiden ja muiden korkeakoulusektorin toimijoiden liikkuvuuden lisääminen Venäjälle ja Venäjältä Suomeen, koulutusjärjestelmien infrastruktuurin yhteensovittaminen ja tutkintojen tunnustamisen kehittäminen. Työ- ja elinkeinoministeriöltä välitetyissä terveisissä korostui se, kuinka Venäjällä toimittaessa kielen ja tapakulttuurin sekä laajemman yhteiskunnallisen tietämyksen rooli on hyvin tärkeää ja sille on kysyntää. Torsti heijasti myös omien kokemustensa kautta koulutuksen, kokemuksen ja kulttuurintuntemuksen kolmijalan merkitystä itäiseen Eurooppaan ja Venäjään liittyvässä työssä. Asiantuntemus tuo kykyä yhdistellä asioita uudella tavalla ja tehdä luovia ratkaisuja ja aloitteita.

Business Team for Russia -yhteenliittymän hallituksen puheenjohtaja Esko Aho totesi pu-

Venäjä-osaamisen resurssit hyötykäyttöön

Venäjän ja itäisen Euroopan osaajan työmarkkinoilla (OVET) -hankkeen päätösesseminaari kokosi ravintola Sipuliin 7.10.2013 yli satapäisen yleisön. Tilaisuuden avasi Aleksanteri-instituutin johtaja Markku Kivinen, joka totesi että OVET-hanke on onnistunut edistämään Venäjän ja itäisen Euroopan asiantuntijuuden tunnettuutta suomalaisessa yhteiskunnassa. Kivinen lisäsi, että OVET:in kaltaisten hankkeiden ei pitäisi jäädä vain yksittäisiksi kokonaisuusiksi. Projektien tulisi oppia toisistaan ja niiden kautta saadun tiedon tulisi kasaantua. Yhteiskunnassa tarvitaan monitasoista Venäjä-asiantuntemusta: vahvojen 100 prosentin asiantun-

tijoiden rinnalla tarvitaan 5–10 prosentin asiantuntijoita – ratkaisevaa on asiantuntijuuden tarve kulloisessakin tehtävässä.

Projektipäällikkö Iris Virtasalo kertoi OVET-hankkeen toiminnasta ja tuloksista. Virtasalo totesi, että hankkeessa on työskennelty korkeakoulujen ja työnantajien kanssa Venäjän ja itäisen Euroopan (VIE) asiantuntijuuden esilletuomiseksi. Jos asiantuntijuus jää tunnistamatta, se jää piiloon – ja jos se jää piiloon, se jää myös helposti käyttämättä ja hyödyntämättä. Siksi on tärkeää toimia valtakunnallisesti VIE-asiantuntijuuden edistämiseksi.

Helsingin yliopiston Aleksanteri-instituutin koordinoima